

FEKETE MARIANN

Az ember ideje

Az idő szót sokféle formában használjuk a hétköznapi kommunikáció során. Az idő olyasmi, ami mindenki számára tudott és adott, éppen ezért nehezen meghatározható. Változás, elmúlás, időtlenség, hozzá kapcsolódó tapasztalatok és vágyak szőnek sűrű hálót a fogalom köré. Sokféle módon tapasztalhatjuk, érzékelhetjük és gondolhatjuk el az időt, ezért adódik a kérdés: definiálható-e az idő? Létezhet-e egyetlen, általánosan elfogadott időmeghatározás? És egyáltalán hányféle idő létezik? Megkülönböztethetjük a személyes időt, a szociális időt, a hagyományos természeti időt, a mért időt, a kozmikus időt, a profán és a szakrális időt, a virtuális időt, és így tovább. Minden létező többféle időben létezik egyszerre. Ugyanekkor az ember tudata számára az idő meghatározása nem bizonyul megoldhatatlan feladatnak, hiszen az idő alapvetően nem más, mint létezésének biológiai ideje, a születés és a halál által megszabott szűkös intervallum. Az egyén belső időészlelése és az erre épülő szubjektív idő mindig szubjektív történésekhez, személyes eseményekhez kötődik. Ennek következtében sajátos vonása, hogy nem követi az órák által szigorúan mért időt, az egyén szubjektív időészlelésének más tényezők szabnak ritmust: az életkora, a megélt események, azok érzelmi háttere, körülményei.

Az időről való gondolkodás és az idő mérése ősidők óta foglalkoztatja az emberiséget. Az idő, mint társadalomtudományi probléma, már egy évszázada megjelent a szociológiai elméletekben, empirikus kutatása is népszerű az egyre fejlettebb technikáknak köszönhetően. Modern társadalmunkban az idő felgyorsulása, a „rohanó világ”, a szélsőes változások és az idő természetének megváltozása áll az erről való gondolkodásunk középpontjában. Castells így teszi fel a kérdést: *„Végső soron tebát mi az idő, ez a csalóka fogalom, amely izgalmokban tartotta, zavarba hozta és megrémítette Szent Ágostont, félrevezette Newtont, inspirálta Einsteint és megszállottjává tette Heideggert? És hogyan alakul át az idő mai társadalmunkban?”* (Castells, 2005: 592).

Az idő problematikája és empirikus kutatása interdiszciplináris terület, az időről való gondolkodáshoz számos diszciplína járul hozzá sajátos szemléletmódjával és egyéni módszereivel, így hozva létre egy szélesebb elméleti alapot.

Gondolatok az időről

Stephen Hawking (2003) *Az idő rövid története* című művében említ egy kedves történetet, mely szerint egy híres tudós (többek szerint Bertrand Russell) ismeretterjesztő előadást tartott a csillagászatról, ahol érzékletesen előadta, hogyan kering a Föld a Nap körül, a Nap pedig a galaxisunkat alkotó hatalmas csillaghalmaz középpontja körül. Az előadás végén a hátsó sorban felpatant egy apró, idős hölgy, és leteremtette a tudóst, hogy mit fecseg itt ostobaságokat, mikor mindenki tudja, hogy a Föld valójában lapos, és egy óriási teknősbéka hátán nyugszik.

– No és mi tartja a teknősbékát? – mosolygott fölényesen a tudós.
– De okos maga, fiatalember, hű, de okos! – válaszolt a hölgy. – Egyszerű: egy másik teknősbéka, azt megint egy másik, és így tovább.

Legtöbben mulatságosnak találják az elképzelést, hogy világegyetemünket egy végtelenbe nyúló teknősbékatorony alkotja, holott mi a biztosítékunk, hogy nem így van? Hawking felteszi azt a sokakat évszázadok óta foglalkoztató kérdést, hogy honnan jön a világegyetem és hová tart? Volt-e kezdete, és ha igen, mi volt előtte? Milyen az idő természete? És ami a legizgalmasabb kérdés jelenleg: befesződik-e valamikor? A válaszokat – a tudomány gyors fejlődése ellenére is csupán sejtjük. Az idő – bármit is jelentsen ez a fogalom – majd egyszer kitermeli a tudományos igazságokat, a megoldásokat a kérdésekre.

A természettudományok az idő megragadására matematikai formulákat dolgoztak ki, ahol az idő mennyiségként, mértékként jelenik meg. A filozófiai gondolkodás történetét is végigkísérte a „mi az idő?” problematikája. A klasszikus ókor ciklikus időképeinek megfelelően az idő örök körfogását tükrözték az ókori görög gondolkodók tézisei. Anaximandrosz a filozófia egyik első alkotója szerint a világ őselve, minden lét oka a meghatározatlan és határtalan (apeiron), amelyből hideg és meleg, száraz és nedves vált ki. Az úrben lebegő, kezdetben cseppfolyós halmazállapotú föld fokozatosan

kiszáradva létrehozta az élőlényeket, amelyek kezdetben a vízben éltek, majd később átköltöztek a szárazföldre. Az örök törvény szerint mindig újabb és újabb világok jönnek létre az apeironból és térnek vissza ugyanoda. „Amikből keletkezésük van a dolgoknak, azokban lelik pusztulásukat is szükségyszerűen, mert büntetést és váltságdíjat (más, elfogadott forrásokban jóvátételt) fizetnek egymásnak jogtalanzkodásukért az idő rendje szerint” (Störig, 1997: 96).

Hérakleitosz már az örökkön változó időről beszél: „nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba” – ismeri fel, hiszen közben új vizek áradnak tova, és mert a második alkalommal már mi magunk is mások lettünk, megváltoztunk. Azonban a szüntelen tovafoiyás, a szakadatlan változó idő mögött felfedezi az egységet, a logoszt, mely a dolgokat irányító, mindent átható törvény. (Störig, 1997: 102).

Az egyenes vonalú lineáris időfelfogás a kereszténység nyomán bontakozott ki és terjedt el a világban. A keresztény időfelfogást⁴⁶ tudományosan megalapozó Szent Ágoston a Vallomásokban⁴⁷ bontja ki egyik legragyogóbb gondolatmenetét, mely az idő kérdését érinti. Abból az alaptételből indul ki, hogy Isten a világot a semmiből teremtette, saját akaratából. Isten örökkévaló, minden általa teremtett lény léte időhöz kötött. Pszichológiai elemzésnek veti alá az időt és azt vallja, hogy az nem választható el a tudatunktól. Ami az időben valóságos, az csupán a jelen, a közvetlen most. A múlt mindössze az emlékezetünkben létezik, a jövő csakis várakozás, vagyis egyik sem valóságos számunkra, csak Isten színe előtt egyformán jelenvaló. Szent Ágoston kulcsfontosságú gondolata, hogy idő csak ott lehet, ahol világ és változás is létezik. Isten a világot nem egy bizonyos idő egyfajta lefolyása szerint teremtette meg, hanem az idő és a világ szükségképpen csak együtt létezhet. „Bizonyos, hogy a világ nem az időben, hanem az idővel lett megalkotva. Ami ugyanis az időben jött létre, az bizonyos idő után és bizonyos idő előtt keletkezett; ami elmúlt és az előtt, ami eljövendő; semmilyen múlt idő nem létezhetett azonban, mivel nem volt teremtmény, melynek változó mozgása az időt űzte volna. A világ tehát az idővel lett megalkotva, minthogy helyzetében változékonny mozgás teremtett.” (Szent Ágoston, idézi: Störig 1997: 181).

⁴⁶ A középkorban a kereszténység az idő múlását egy kezdet és egy végpont közé helyezte: a világ teremtése a kereszténység idejének kezdőpontja, csúcspontja Jézus megszületése, keresztthalála és feltámadása, és a végpont, azaz a végítélet felé halad az idő.

⁴⁷ XI. könyv 14-28. fejezet.

Az idő szubjektív és szituációktól, helyzetektől függő jellegét, az emberi időérzékelés tudatos, reflektálható összetevőit csak a középkor végén fedezik fel, mely felismerés jelentős mértékben foglalkoztatja a korszak filozófiai gondolkodóit is. Descartes szerint az idő a létező lelkében lakozik, az idő szubjektív, az ember természetében rejlő képzet, alapja az emberi tudat, az emberi szellem vagy ész sajátos természete. Kant szerint az értelem (Verstand) eszméi, az idő és a tér arra szolgálnak, hogy elrendezzék számunkra az egyébként kaotikus tapasztalati valóságot. Állítása szerint az idő az a priori dolgok körébe tartozik, amelynek segítségével a megismerő szubjektum értelmezi a világot. A szemlélet formája, nem pedig a valóság tulajdonsága. Nincs sem objektív, sem pedig reális léte.

Kant elmélete szerint az idő az ember belső érzéke, önmaga szemlélete és belső állapotainak tiszta formája. Az ember önmagát vizsgálva lelki állapotainak nagyon sokféle formáját figyelheti meg; érzéseket, akarati aktusokat, képzeteket. Ezek ugyan különböznek egymástól, azonban van egy közös vonásuk: időben mennek végbe. Az idő nem ezekből származik, hanem feltétele annak, hogy a szemlélőnek ezekről az állapotokról tapasztalatai legyenek. Ebből adódóan az idő általános és törvényszerű, a belső szemlélet a priori módon adott formája (Mészáros, 1999).

Heidegger arra az elképzelt lehetőségre hívja fel a figyelmet, hogy ha végtelenül hosszú idő állna rendelkezésünkre, akkor semmi sem lenne nyomtatékosan sürgős, akkor semmi sem lenne fontos, semmi sem lenne valóságos. Az emberi alaptapasztalat a szorongás, hogy az ember lába alól kicsúszik a létező, és szembetalálkozik a saját halálával. A halálnak ez a szemlélete egyfajta kulcs, amely feltárja az időt, az időbeliséget, mint az emberi lét alapját és határát. Az időbeliség a jelenvalólét alapeseménye, melynek *„nincs vége az időben, hanem végesen egységtől”* (Störig, 197: 491). Heidegger fenomenológiai fordulatot hozott az idővel kapcsolatos gondolkozásban, hiszen az alapvető filozófiai kérdésre irányította a figyelmet, melynek kiindulási pontja az a kérdés, hogy *„Én magam vagyok a most és létezésem, ittlétem az idő?”*, nem pedig a véges és a végtelen metafizikai szembenállása. Heidegger szerint az idő és lét problematikája csak az ember időbeliségének bizonyossága felől vizsgálható. A számlált, a megmért idő tulajdonképpen már nem is idő (Heidegger, 1992). Az idő metaforája Schopenhauer és Nietzsche munkáiban is megjelenik: az idő körforgásának gondolata, az idő, mint egy végtelenül forgó kör. Scho-

penhauertől származik a jelennek az ébrenlétben elveszíthetetlen Most állapotként való értelmezése. A jelen elveszíthetlensége interpretációjában azt jelenti, hogy az idő sodrában minden megváltozhat, csak a jelenlét formája állandó. A táj változik, de az ablak, amelyen át nézzük, megmarad.

Az idő örök körforgásának gondolata Nietzsche korai, Fátum és történelem című művében megjelenik a világóra-metaphora formájában: „*Nincs vége soha az örök változásnak? (...) Óráról órára halad tovább a mutató, hogy tizenkettő után újakezdje járását, új világszakasz kezdődik*” (idézi Németh, 2009: 88). Nietzsche ezzel visszatér az archaikus időfelfogáshoz, az örök visszatérés gondolatához, s ezzel arra tesz kísérletet, hogy összekapcsolja az időt az örökkévalósággal.

A mai kor embere annyira hozzászokott az értelem használatához, hogy nehezen tud elszakadni a világ dolgainak racionális szemléletétől. A valóságos időt, a tiszta tartamot az emberi értelem nem képes megragadni, ezért feldarabolja, megszámlálható és mérhető egységekre tagolja, és éppen emiatt siklik el az idő igazi élete mellett.

Az idő szociológiai lenyomata

Az idő szociológiai vizsgálatának elméleti alapjait Émile Durkheim fogalmazta meg 1912-ben *A vallási élet elemi formái* című műve előszavában. Felfogásában az idő ismeretelméleti kategória, a lényegi fogalmak egyike, mely értelmi életünk egészét uralja. Az idő, a tér, az anyag a dolgok leguniverzálisabb sajátosságainak felelnek meg, melyek az emberi gondolkodást konstans keretek között tartják, hiszen nem tudunk úgy gondolkodni tárgyokról, hogy azok ne lennének benne az időben vagy a térben. Az idő elválaszthatatlan a szellem működésétől, az értelem csontvázát testesíti meg.

Az idő társadalmi tény eredménye, ezáltal leképezi a társadalmi valóságot. A kérdést Durkheim munkatársával, Mauss-szal közösen vizsgálta, az elemzések eredményeképpen pedig megállapították, hogy „... a nélkülözhetetlen viszonyítási pontokat [...] a társadalmi élet szolgáltatja. A napokera, hetekere, hónapokera, évekere stb. való felosztás a rítusok, ünnepek, nyilvános szertartások ismétlődéséhez igazodik. A naptár egyfelől a kollektív tevékenység ritmusát fejezi ki, de egyszersmind annak rendszerességét is hivatott biztosítani.” (Durkheim – Mauss, 1978: 21, Durkheim, 2003: 9).

Az egyén csak úgy tudja felfogni az időt, ha meg tud benne különböztetni egyes pillanatokot, ennél fogva az idő fogalma csak az időt felosztó eljárásokkal együtt érvényes. Az idő teszi lehetővé a társadalom tagjainak együttélését, szabályozza és szervezi a társadalom tagjainak életritmusát, megszabja idejét a pihenésnek, a munkának, szabályozza az emberi érintkezés kereteit. Segítségnyújt az egyén számára a társadalmi életben való eligazodáshoz, a tevékenységi rendszerek megszervezéséhez és beosztásához, hozzájárul az emberi halandóság élményének feldolgozásához. Egy társadalomtól elszigetelt egyén esetében elképzelhetőnek tartotta, hogy észre sem veszi az idő múlását és képtelen felmérni annak tartamát, de a társadalmi lét magában hordozza, hogy minden ember egyformán vélekedjen az időről, és ismerje a rá vonatkozó valamennyi konvenciót.

Husserl fenomenológiai módszerrel közelített az idő problémájához, az intencionalitás és a redukció fogalmait alkalmazta az idő fenoménjére. Elsősorban az időélmény érdekelte, az idő aprioriját kísérte megvilágítani. Az idő több szintjét különbözteti meg, az objektív (természeti és kulturális történések közös ideje) és szubjektív idő (átélt idő) között téve különbséget, továbbá kiemeli a mindezek mögött létező tudat idejét. Ez utóbbi időforma egy állandó időhorizonton mozog, amely a retenciók, azaz a közvetlen múltak, és a protenciók, vagyis a közvetlen elvárások sorozatait jelenti, tehát Husserl elmélete alapján a jelen csupán az időfolyamon belüli módosulásként értelmezhető, nem pedig egy atomi most pillanata (Husserl, 2002).

Durkheim nyomdokain haladt tovább Sorokin és Merton, 1937-ben publikált „*Social Time: A Methodological and Functional Analysis*” című tanulmányukban nyomatékosan társadalmi tényként kezelik az időt. Bevezették a társadalmi idő módszertani kategóriáját, mely hozzájárult a társadalmi periódicitások felismeréséhez. A társadalmi idő a csoport hitei és szokásai alapján differenciál, adott társadalmi jelenségek változását, mozgását jellemezi egy másik társadalmi változáshoz viszonyítva, mely viszonyítások sokkal többet fejeznek ki, mint egy pusztán időbeli viszonyítás. Az asztrológiai idővel ellentétben, mely egységes és számokon alapul, a társadalmi idő közösségfüggő és tevékenységekre épül. Nem állítják azt, hogy a társadalmi idő esetében teljes mértékben hiányzik a számszerű mérhetőség, de nem egységes, nem összehasonlítható és nem mindig mérhető, mint az asztrológiai idő. Heterogén, alapvetően kvalitatív szemléleten nyugszik és csak kis mértékben jellemezhető

kvantitatív jegyekkel, a mindennapi tevékenységek ritmusán, pulzálásán és ütemén alapul.

Az időhöz fűződő bonyolult viszonyunkat makroszociológiai aspektusból elemzi Norbert Elias. „*Lényegében még ma is tisztázatlan az idő ontológiai státusa: elmélkedünk róla, de voltaképpen nem tudjuk, miféle tárgy van dolgunk. Vajon természeti tárgy-e az idő? Vagy természeti jelenségek egyik oldala? Esetleg kulturális intézmény? ... Egyáltalán mit mutatnak az órák, amikor azt mondjuk, hogy az időt mutatják?*” (Elias, 1990: 25). Az időre, mint a szociokulturális evolúció keretére tekint, az időfogalomnak pedig társadalomkonstruáló hatást tulajdonít, amelyet abba a tanulási folyamatba illeszt be, amelyben a társadalom tagjai létrehozzák és folyamatosan korrigálják a mindennapi életben való eligazodáshoz segítséget nyújtó szimbolikus formákat. Meghatározásában az időt mérő órák társadalmi funkciója az, hogy segítsék az egyént eligazodni a társadalmi környezetben. Az idő a természeti univerzum egyik dimenziója, melynek sajátos kettős léte van. Minden, ami észlelhető, beleértve az embert is, a tér és az idő mind a négy dimenziójában benne van. Az időt azonban szimbólumnak is tekintjük, tehát az ötdimenziós emberi világ ágensének.

A korábbi civilizációs formákhoz képest az idő szerepe egyre meghatározóbbá, egyre életközpontúbbá válik a modernitásban, szociális érvényesége és individuális egyedisége pedig evidenciává vált. A premodern társadalmakban élő emberek alapvető létélménye volt a világ megváltoztathatlansága. Luhmann (1976, 2000) azt vallja, hogy a modern társadalmakban mindennapi létélménnyé válik az, hogy a világ megváltoztatható, megjelenik a kételkedés, az okoskodás mozzanata, és az egyes egyén részese lehet magának a változtatásnak. A megváltoztathatóság egyben azt is jelenti, hogy a választható jövők itt lebegnek a jelen horizontján. Luhmann szerint a jövőt és a múltat olyan időhorizontként kell felfogni, melynek kiindulópontja mindig a jelenben van. Ebből a horizontok elérhetetlensége következik, azaz, hogy a jövőnek nem lehet kezdete, az együtt vándorol a jellel. Alapvető tézise az, hogy az idődimenziókban megjelenő szűkösség három mozzanat – a világ komplexitásának, a lehetőségek horizontjainak és a rendszer feldolgozó képességeinek – konfrontációjából fakad. A komplexitást az elemek közti viszonyként, az elemeket pedig temporalizált mozzanatokként, azaz eseményekként értelmezi (Luhmann, 1976, 2013).

Az információs társadalom ideje

Az idő keretet ad életünknek: kezdet és vég. Olyan univerzális és relatíve megfoghatatlan fogalom, amely intenzív hatást gyakorolt az egyénre és kényszerek közé szorította a történelem folyamán mindig, de különösen most, az internet uralta világban, ahol jelentősen megváltozott az ember, a felhasználó viszonya az időhöz. Minden információ, adat, kép és hang azonnali, tudható, látható, fogyasztható. Az internet e képessége révén az idő az információ korában rabul ejti a felhasználót, különböző infokommunikációs eszközök képernyői elé zár láthatatlan kalitkába.

Az információs paradigma jegyében az idő maga is átalakult, az ipari társadalmak lineáris óraidejét felváltotta a *tér – idő kompressziót megvalósító időtlen idő*, mellyel az örökkévalóság peremén egyensúlyozunk (Dessewffy 2004; Castells 2005). Castells az információ koráról szóló elméletében úgy fogalmaz, hogy az órák által mutatott, az előre belátható, a mérhető és megfordíthatatlan időt erőteljes trauma éri a hálózati társadalom kialakulásával. Ebben az új formációban az idő az új technológiát felhasználva relativizálódik, reverzibilissé válik, a különböző idősíkok keveredésével létrehozva egy önfenntartó univerzumot, amely eltörli az idő zsarnoki uralmát. Ezzel sikerre viszi az órával mért idő elleni kulturális és társadalmi lázadást, a kultúra és a tőke fel szabadul az órák hatalma alól és betagozódik a hálózati társadalom struktúrájába. Az új paradigma összevegyíti egymással az idősíkokat és minden korábinál jobban felpörgeti a ritmust a társadalom valamennyi szegmensében.

Az információs technológia megváltoztatta azt, ahogyan konceptualizáljuk az időt, és megváltoztatta azt a módot is, ahogyan gondolkodunk magunkról és a körülöttünk lévő világról. A számítógépek átalakították ezt a társadalmi konstrukciót a jelen és a jövő társadalmában, hívjuk azt akár információs, akár hálózati társadalomnak.

Az internethasználat megadta az esélyt arra, hogy a felhasználók megváltoztassák az idő percepcióját a hozzáférés által, amely az azonnaliság illúzióját nyújtja, hogy bármilyen adat, információ, hang és kép bármikor elérhető, időbeli korlátok nélkül. Az információk világhoz való hozzáférés a végtelenség érzetét nagyítja fel, ugyanakkor sürgető parancssá is válik: végtelen mennyiségű információ vált elérhetővé, de nincs végtelen rendelkezésre álló idő minden hozzáférhető szöveg elolvasásához, hang meghallgatásához,

kép befogadásához. Még akkor sem, ha az internet lehetőséget ad a kétszer megélt életre, egy online és egy offline létezésre, ezzel is tágítva az emberi lét időbeni határait.

Az internet és a mobil eszközök elterjedése lehetőséget ad az új millennium emberének arra is, hogy az idő rejtélyes hatalmát kijátssza, a Heidegger által definiált „*késlekedő idő*” (zögernde Zeit), amely eddig feltartotta és ellenállt minden próbálkozásának, hogy valamivel kitöltse, elüthesse – most vereséget szenved. Az idő nem legyőzhetetlen akadály többé, mely benne tartja az egyént egy nehezen tolerálható szituációban, és a mély unalom sem gyötri többé, hogy képtelen magát elfoglalni, választani az őt körülvevő ezernyi lehetőség közül. A bénultság, a varázs oldódik, az unalom nem tart már fogva, az időhorizont nem bénít tovább. Az „ittlét” szabadságában a virtuális jelenlétet választjuk.

Az indirekt idő megteremtése⁴⁸

Az idő, mint szociális konstrukció, a szociológiában, a kulturális antropológiában, illetve a társadalomelméleti gondolkodásban úgy jelenik meg, mint a társadalmi élet egyik alapvető rendező princípiuma, mely keretet, szabályozott ritmust ad a közösség életének, általa válik lehetővé a cselekedetek egymáshoz igazítása, a rendezettség elérése. A társadalmi idő közösségfüggő és a társadalom tagjai által végzett tevékenységekre épül, a mindennapok során végzett cselekvések ütemén és rendjén alapul. A társadalmi idő hármasság felosztása szerint a nap 1440 perce társadalmilag kötött tevékenységekre,⁴⁹ fiziológiai szükségletek kielégítésére⁵⁰ és szabadon végzett tevékenységekre⁵¹

⁴⁸ Az alfejezetben bemutatott empirikus kutatási eredmények a Magyar Tudományos Akadémia „A poszt-COVID-jelenségek kutatásának támogatása” céljából kiírt akadémiai pályázat 2021/19. számú „Generációk azonosítása Big Data logikával a poszt-pandémiás időszakban” című projektje során elvégzett adatgyűjtés eredménye.

⁴⁹ Társadalmilag kötött idejű tevékenységek olyan tevékenységfajták, melyek végzése vagy nem végzése között nincs igazán szabad választás (jövedelemszerző tevékenység, tanulás, család ellátása, háztartási tevékenység, közlekedés)

⁵⁰ A fiziológiai szükségletek kielégítése szintén kötött jellegű cselekvés, többnyire napi rendszerességgel végzett, a társadalom többsége által a fiziológiai regenerációt szolgáló tevékenységek (alvás, étkezés, testi higiénia)

fordított időre bontható. Ezt az alapvető rendezettséget, a munkaidő és a munkán túli tevékenységek idejét és a hozzájuk tartozó, rögzült cselekvések mintázatait forgatta fel és mosta egybe a koronavírus-pandémia és a nyomában járó időszakos vagy maradandóbb változások.

2020 tavaszától egy globális egészségügyi válsággal kellett szembenéznie a Föld lakosságának, eszünkbe idézve Giddens (2003) megállapítását, mely szerint a globalizáció azt jelenti, hogy „senki sem szállhat ki”. A koronavírus-járvány egy globális, korszakkijelölő tapasztalás, amelyet közel egyformán éltek meg a világ minden részén: korábban nem ismert tapasztalatok, események, élethelyzetek sorát hozta el a világ számára. Az ismeretlentől való félelem, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság és a drámai változások a társadalom minden rétegére, minden szegmensére erős hatást gyakoroltak.

A koronavírus-járvány megjelenése és a fertőzésveszély csökkentése érdekében hozott kormányzati intézkedések, az intézménybezárások olyan globális és lokális kényszerhelyzetet eredményeztek, amely új elvárásokat (#maradjotthon), új normákat, új munka- és tanulási környezetet, a korábban szegmentált életszínterek összezsúszását, és mindezek következtében az időallokáció változását eredményezte a társadalom széles rétegei számára. A karantén, az online oktatás és a home office elrendelése után a társadalom nagy hányadának megváltozott a társadalmilag kötött tevékenységeinek összetétele: tömegek számára szabadult fel a korábban közlekedésre fordított időmennyiség (otthon-munkahely, otthon-iskola között), az állásukat elvesztők, a leállások, intézménybezárások miatt a keresőtevékenységüket rövidebb-hosszabb ideig nem folytatók számára a munkára fordított időmennyiség is kikerült a kötött idő kategóriájából. Ugyanakkor az otthon-munkahely, otthon-oktatási intézmény új egysége a család ellátására és a háztartási tevékenységek végzésére fordított időmennyiséget jelentősen megnövelte, mivel a családtagok valamennyien egész nap otthon tartózkodtak.

A jelenség vizsgálata a megfigyelő netnográfia⁵² speciális módszerének, az ún. social listening-nek (Big Data logika)⁵³ alkalmazásával zajlott. A mód-

⁵¹ Szabadon végzett tevékenységek: az előző két kötött időn túl fennmaradó időmennyiségben végzett cselekvések, amelyeket viszonylagos szabadsággal, alternatív módon választhat meg az egyén, hogy az a szellemi, lelki, fizikai rekreációt, feltöltődését segítse (Falussy, 2002).

⁵² A netnográfia a szöveges diskurzus megfigyelésén alapul, az elemzés végső elemzési egysége nem a személy, hanem annak cselekvése vagy viselkedése (online kommunikációja). A kutatók

szer a célpopuláció tényleges, leírt, beavatkozásmentes narratíváit tárja fel, hatalmas mennyiségű információ felhasználásával.

A digitális térbe szervezett munkavégzés (home office és online oktatás) és szabadidőtöltés megteremtette a társadalmi idő új kategóriáját: az indirekt időt. Indirekt felhasználású az az időmennyiség, amikor egy, valamely társadalmilag kötött tevékenység kategóriájába tartozó cselekvés időtartama alatt egy másik főkategóriába tartozó tevékenységet folytat az egyén párhuzamosan, vagy a főtevékenység helyett, mintegy rejtetten. Ilyen például, amikor a kötött, munka jellegű tevékenység (keresőmunka, tanulás) időtartamából szakít ki kisebb-nagyobb időszakaszt, és más társadalmilag kötött tevékenységre fordítja (pl. kikapcsolt kamera és lekapcsolt mikrofon mellett házimunka végzése), vagy fiziológiai szükségletkielégítést végez (pl. hajmosás, alvás) vagy direkt szabadidős programot (olvasás, filmnézés, internetezés, játék) iktat be két munkafolyamat közé, vagy a törzsidőn belül, de a konkrét munkavégzés megkezdése előtt.

A kulcsszavakhoz⁵⁴ köthető internetes megosztások vizsgálata alapján az alábbi példákkal⁵⁵ szemléltetjük az indirekt idő megélését:

„Szóval nekem életemben ez az első igazi távmunka nap. Ti másfél éve nyomjátok, nekem tök új. És élvezem. A főgazdái tájékoztató alatt már elmosogattam, bekevertem a kovászom, kitéregettem és az előző mosás dolgait összehajtogattam, miközben figyelek teljesen. #officelife”

megfigyelt felhasználói interakciókat önállóan megfogalmazott narratívaként, kutatható eseményként tekintik. A módszer erőssége a beavatkozásmentesség, vagyis a módszer maga nem befolyásolja a megfigyelt kommunikációt. A módszertan központi eleme a kulcsszavakhoz köthető internetes megosztások vizsgálata. A beavatkozásmentes kutatási módszerekkel kapcsolatban bővebben lásd Babbie, Earl (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata pp.331-380.

⁵³ A Big Data hatalmas mennyiségű adatok gyűjtését, rendszerezését, majd statisztikai elemzését jelenti (Bolonyai-Sebők 2020). A social listening a Big Data logika egyik leágazása, amely tartalmak, témakörök és aktivitási trendek feltérképezését kulcsszó-csoportok alapján szoftveres segítséggel végzi el.

⁵⁴ A webes szöveganalitikán alapuló social listening szoftver kulcsszavas keresés alapján, valós időben vagy akár 3 évre visszamenőleg figyel, indexálja és elemzi az internetes fórumokon, blogokon, weboldalakon és közösségimédia-csatornákon közzétett publikus tartalmakat, amelyek önmagukban vagy kontextusukban tartalmazzák a kutatók által definiált kulcskifejezéseket. A szoftver a nyílt forrásból elérhető tartalmakban keres. A definiált kulcsszóháló 132 Covidhoz, 80 a fiatalokhoz és 388 a különböző életterekhez kapcsolódó kulcsszót tartalmazott.

⁵⁵ A különböző online felületekről exportált bejegyzések, kommentek az eredeti formátumukban kerülnek közlésre.

„Megtörtént ma velem, ami eddig még home office-ban soha: elaludtam meeting közben. Arra ébredtem, hogy már esztimálnak a kollégák :)”

„eddig a kedvenc home office élményem, hogy bugyiban ülök a fagyasztó előtt egy fazék forró vízzel, – hátha néhány jégtömb eltávolításával befér még pár spenóttégla – miközben telefonon beszélek egy közepes méretű város polgármesterével a jövőről. Nektek hogy telik?”

A koronavírus pandémia az egyéni időallokációt radikálisan átformálta: térbeli vonzata a korlátozások következtében értelmét veszítette, a bezártságban megélt idő élménytelítette formálásához az otthon rendelkezésre álló eszközök és erőforrások váltak hangsúlyossá. Elsődlegessé vált a temporális dimenzió, a kötetlen tevékenységekre fordítható időmennyiség megsokszorozódása időnként megoldhatatlan és nyomasztó feladattá vált és nem örömforrásként realizálódott, hanem az unalom, a szorongás és a frusztráció forrásává vált.

Záró gondolatok

Heidegger nyomán haladva megállapítható, hogy az információ korában is a szorongás az egyik fő emberi tapasztalatunk, de nem avégett, hogy kicsúszik a létező a talpunk alól és szembe találkozzunk a saját halálunkkal, hanem hogy lemaradunk valamiről. A globalizáció, a hálózati társadalom kiépülése, az infokommunikációs eszközök révén minden, a világban zajló esemény egyszeriben közelivé válik, hatása az egyes egyénre kitapintható, közvetlenül érzékelhető lesz. Ez a közelség és könnyen elérhetőség egyfajta kényszerre formálódik, a mindent tudni akarás, mindent kipróbálni, megnézni, meghallgatni, megtapasztalni vágyás szükségességében manifesztálódik. De mindehhez időre lenne szükség. Az idő múlása miatti szorongás, az elmúlás, a halál gondolata mindig is félelemmel töltötte el az embert, az örök fiatalságért, a reményért, a megöregedhetetlen világ illúziójáért minden eszközzel küzdenek a nők és a férfiak – a szépségipari szereplők legnagyobb örömére. E küzdelem közben egy olyan univerzumot remélnék, amelyben az idő jelentéssel teli és az élet örök.

A végtelenség kapcsán gondoljunk hát a teknősbékákra!

Felhasznált irodalom

- BABBIE, EARL (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Ballasi Kiadó.
- BOLONYAI FLÓRA – Sebők Miklós (2020): Kvantitatív szövegelemzés és szövegébányászat. In: Jakab András - Sebők Miklós (szerk.) *Empirikus jogi tanulmányok*. Budapest, Osiris. pp. 361-383.
- CASTELLS, MANUEL (2005): *A hálózati társadalom kialakulása. Az információkora I. Gazdaság, társadalom, kultúra*. Budapest: Gondolat - Infónia.
- DESSEWFFY TIBOR (2004): *Bevezetés a jelenbe*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- DURKHEIM, ÉMILE [1912] (2003): *A vallási élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan.
- DURKHEIM, ÉMILE – MAUSS, MARCEL (1978): *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ELIAS, NORBERT (1990): Az időről. In: Gellériné Lázár Márta (szerk.) *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. pp.15-47.
- FALUSSY BÉLA (2002): Tevékenységosztályozási rendszerek az időmérés-vizsgálatokban. In: *Statisztikai Szemle*. Vol.85. (8). pp.690-714.
- GIDDENS, ANTHONY (2003): *Szociológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- HEIDEGGER, MARTIN (1992): *Az idő fogalma/A német egyetem önmegnyilatkozása/A rektorátus 1933/34*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- HUSSERL, EDMUND (2002): *Előadások az időről*. Budapest: Atlantisz.
- LUHMANN, NIKLAS (1976): The Future Cannot Begin: Temporal Structures in Modern Society. In: *Social Research*. Vol.43. (1). pp.130-152.
- MÉSZÁROS ANDRÁS (1999): *Idő által homályosan*. Pozsony: Kalligram.
- NÉMETH ANDRÁS (2007): Mi is az idő? - Történeti időszociológiai és időantropológiai vázlatok. In: *Iskolakultúra Online*. (1). pp.54.75.
- SOROKIN, PITIRIM A. – MERTON, ROBERT K. (1937): Social Time: A Methodological and Functional Analysis. In: *The American Journal of Sociology*. Vol.42. (5). pp.615-629.
- STÖRIG, HANS JOACHIM (1997): *A filozófia világtörténete*. Budapest: Helikon Kiadó.